

ŞEYHÜLİSLÂM YAHYÂ DİVÂNİ'NDA SU

Okt. Mahmut GİDER*

Öz

16. yüzyılın ikinci, 17. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Şeyhülislâm Yahyâ, Divân edebiyatının önemli şairlerinden biridir. Bu çalışmada şairin Divânı'nda geçen su ve suyla ilgili unsurlar tahlil edilmiştir. Önce anâsır-ı erba'a ve su hakkında genel bilgiler verilmiş, daha sonra suyla ilgili teşbih, mecaz, inanış ve tasavvurlar açıklanmıştır. Böylece Şeyhülislâm Yahyâ'nın duygu ve düşünce dünyasıyla dönemin sosyal hayatının anlaşılmasına katkı sağlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Şeyhülislâm Yahyâ, Tahlil, Anâsır-ı Erba'a, Su.

Abstract

The Water Concept in the Divan of Şeyhülislâm Yahyâ

Şeyhülislâm Yahyâ, living in the second half of the 16th and first half of the 17th. century, is one of the most important poets of the Divan literature. In this work, water and the corresponding elements which are included in Divan of Şeyhülislâm Yahyâ are analyzed. Firstly, general information about anâsır-i erba'a and water is given, and then water-related simile, metaphor, beliefs and notions are explained. Thus, not only did it contribute to Şeyhülislâm Yahyâ's understanding of the world of feelings and thoughts but also contributed to the understanding of the social life of the period.

Key words: Şeyhülislâm Yahyâ, Analysis, Anâsır-ı Erba'a, Water.

XVII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için siyasî, sosyal ve ekonomik açıdan sıkıntılı geçse bile Türk edebiyatının yükselişinin devam ettiği bir yüzyıldır. Kasidede Nefî; gazelde Şeyhülislâm Yahyâ, Nâ'îli ve Neşâtî gibi şâirler önemli eserler vermişlerdir. Bu şâirlerin etkileri sonraki yüzyıllar-

* Bingöl Üniversitesi Genç Meslek Yüksek Okulu Türk Dili Okutmanı, mahmutgider@mynet.com

da da devam etmiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısı, yetişen şâirler ve verilen eserler noktasında önceki dönemlere göre daha verimsiz olsa bile bu dönemde yaşayan Nâbî, yazdığı hikemî şiirlerle Divan edebiyatına yeni bir soluk getirmiştir.

16. yüzyılın ikinci, 17. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Şeyhülislâm Yahyâ, Divân edebiyatının önemli şâirlerindendir. Babası Şeyhülislâm Zeke-riyyâ Efendi'nin de etkisiyle iyi bir öğrenim görmüştür. Müderris olarak çalışan Şeyhülislâm Yahyâ, mesleğindeki başarılarından dolayı şeyhülislâm-lığa kadar yükselmiştir. Gerek kişiliği gerekse şiirdeki ustalığından dolayı dönemin şâir ve yöneticileri tarafından takdirle karşılanmıştır.

Şeyhülislâm Yahyâ, *“İrtikâbın kanun gibi geçerli olduğu bir asırda uzak görüşlülüğü, hukuk ilmi, ilim adamlığı ve şâirlik gibi kabiliyetlerinin yanında herkesin takdir ettiği nazik ve nezih bir insandı.”*¹ Dönemin padişahı IV. Murad'ın nazarında yüksek bir itibara sahip olan şâir, Bağdat ve Revan seferlerine katılmış, padişah için iki kaside yazmıştır. İlkeli duruşuyla dönemin ulemâ ve ümerâsıyla bazı konularda fikir ayrılığına düşmüş, yaşanan tartışmalardan dolayı görevinden azledilmiştir.

Bir gazel şâiri olan Şeyhülislâm Yahyâ, *“Divân Şiiri'nin de bir geleneği olarak kendisini umumiyetle âşık olarak tanıtır. Âşıklığı melankolik değildir. Fuzûlî gibi platonik aşk sahibi, bağı yanık bir âşık da değildir. Aşk, şiiriyeti artıracak estetik bir malzeme hâline getirerek eserine aksettirir.”*²

Şeyhülislâm Yahyâ, dinî ve tasavvufî kelimelere yer vermiş; ancak bu kelimeleri tasavvufî ve dinî mahiyette kullanmayı amaç edinmemiştir. Bu durum:

*“...kelimelere karşı bir reaksiyonu veya olumsuz düşüncesinden kaynaklanmıyordu. Zaten olumsuz olarak kullandığı meşcit ve diğer züh-dî kelimelerin de özüne veya mahiyetine değil, bunların zâhir boyutundaki imajlarına karşı bir tavır sergilemektedir. Zira ibadetten dinin kastettiği anlam onun zahir boyutu değil, daha çok batın boyutudur.”*³

Konu bakımından şiirleri çoğunlukla aşk, doğa ve rindliğe dairdir. Şeyhülislâm olmasına rağmen rindane şiirler yazması, şâiri bazı tartışmaların odak noktası hâline getirmiştir. Şiirlerinde riyakârlığıyla müsemmâ olan ham sofuya karşı samimi, alçakgönüllü, hoşgörülü rind tipini yüceltmıştır:

Mescidde riyâ-pişeler itsün ko riyâyı

Meyhâneye gel ne riyâ var ne mürâyî (G. 432/1)⁴ dizeleri şâirin rind ve zâhid tiplerine yaklaşımını gösterir.

¹ E. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, (Terc.: Ali Çavusoğlu), Akçağ Yay., s. 195, C. III, Ankara 1998.

² Abdullah Eren, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı Tahlili*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, s. 2, Erzurum 2004.

³ Ali Yıldırım, “Taşlıcalı Yahyâ ile Şeyhülislâm Yahyâ Divânlarında Zühdi ve Harâbati Kelimelerin Kullanımı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 2, s. 84, Elazığ 2007.

⁴ Makalede kullanılan beyitler Dr. Hasan Kavruk'un hazırladığı *“Şeyhülislâm Yahyâ Divânı Tenkitli Metin (2001)”* adlı eserden alınmıştır.

Sade, coşkulu ve akıcı üslubu ile mahallileşme sürecine giren Türkçeye önemli katkılar sağlamıştır. “Bâkî ve Nedim’le birlikte Osmanlı şiirinde tekâmül zincirini muhafaza etmiştir.”⁵

“Bir edebiyat ne kadar soyut ve ne kadar kuralcı olursa olsun, mutlaka yaşadığı dönemin hayatını yansıtır, toplumun ruhunu taşır. Şair, farkında olsa da olmasa da zamanın etkisinde kalır.”⁶ Şeyhülislam Yahya’nın da şiirleri gerek konu gerekse üslup bakımından mahallî unsurlarla yüklüdür. “Divânında Edirne, İstanbul ile ilgili şiirleri, İstanbul’un güzelliklerinden, özelliklerinden ve At meydanından bahseden, bayramları tasvir eden beyitleri onun çevreden kopuk bir şair olmadığını kanıtlar.”⁷

Şeyhülislâm Yahyâ’nın elde bulunan en önemli eseri İbnülemin Mahmud Kemal İnal tarafından 1918’de yayımlanan “Divân”ıdır. Şeyhülislâm Yahyâ, Muhsin Kayseri’nin “Ferâiz” eserini şerh; İbn-i Kemal’in “Nigâris-tân”ını tercüme etmiştir.⁸

Eski Türk Edebiyatı Tarihi araştırmacıları tarafından lâ-dînî (profan) şiirinin temsilcilerinden biri olarak gösterilen Şeyhülislâm Yahyâ’nın “Sâkî-nâme” mesnevisi, üslup bakımından klasik; ancak mana bakımından tasavvufidir. “Kaside-i Bürde Tahmisi” ve “Fetavâ-yı Yahyâ” şairin diğer iki eseridir.⁹

Anâsır-ı Erba’â (Dört Unsur)

Arapça bir terkip olan “anâsır-ı erba’â” dört unsur demektir. Anâsır, unsur kelimesinin çoğulu olup “asil, kök, soy; şeref ve asalet”¹⁰ “eleman, madde”¹¹ gibi anlamlarda kullanılır. Anâsır-ı erba’â, varlık âleminde nesnelerin asılları olarak bilinen su, toprak, hava ve ateşi karşılar.

Felsefî bir terim olan anâsır-ı erba’â, Antik Yunan felsefesinden İslam felsefesine geçmiştir. İslam felsefesinde kâinatı yoktan var etme (kula göre) düşüncesi kabul edilirken; Antik Yunan felsefesinde: “Tanrı kâinatı yoktan var etmiş değildir; aksine o, kendisi gibi ezeli olan ilk maddeye sadecce şekil verip onu düzene sokmuştur.”¹² düşüncesi kabul edilir.

Varlık ve doğa felsefesinin önemli tartışmalarından biri de evrenin ana/ilk maddesini belirlemeye yöneliktir. İnsanları böyle bir arayışa, tartışmaya ve hatta “felsefe yapmaya iten şey ‘hayret’ olmuştur.”¹³ Bu hayret, doğa

⁵ A.A. Şentürk ve A. Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, s. 258, İstanbul, 2011.

⁶ Sabahattin Küçük, “Bâkî’nin Şiirlerinde Sosyal Hayatın İzleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 59, s. 153-166, Nisan 1989.

⁷ Hasan Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı Tenkitli Metin*, MEB Yay., s. XXVI, Ankara 2001.

⁸ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, S. 205, Ankara 2008.

⁹ Hasan Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı Tenkitli Metin*, MEB Yay., s. XXXI, Ankara 2001.

¹⁰ H. Bekir Karlıağa, “Anâsır-ı Erba’â”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, s. 149, İstanbul 1991.

¹¹ Mehmet Kanar, *Osmanlıca Sözlük*, Deniz Kitabevi, s. 585, İstanbul 2000.

¹² H. Bekir Karlıağa, “Anâsır-ı Erba’â”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, s. 149, İstanbul 1991.

¹³ H. Bekir Karlıağa, “Anâsır-ı Erba’â”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, s. 149, İstanbul 1991.

karşısında duyulan hayranlık, şaşkınlık ve acziyetin sonucudur. Yunan filozofları, doğayı anlama ve anlamlandırmaya çalışırken “doğayla ilgili soruların cevabının yine doğanın kendi içinde aranması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bir başka deyişle, bu filozoflar doğada bir çokluk olduğunu gözlemişler ve bu çokluğu bir birliğe bağlı olarak açıklamaya çalışmışlardır.”¹⁴

Varlıkların kaynağı/ilk maddesini bulma konusunda muhtelif düşünceler ileri sürülmüştür. Grek düşüncesinde: “Arkhe diye ifade edilen bu ilk madde; Thales’e göre su, Anaximenes’e göre hava, Herakleitos’a göre ateştir. Empedokles ise bunlardan her birini arkhe olarak kabul etme yerine, toprakla birlikte dördünün kâinatın ana maddesini teşkil ettiğini söylemiştir.”¹⁵ Eflâtun tarafından da benimsenen dört unsur düşüncesi, Aristo tarafından geliştirilerek hâkim düşünce hâline getirilmiştir.

Dünya ve hayatın kaynağı konusunda ileri sürülen düşünceler, Müslüman filozoflar tarafından benimsense de tartışmalara konu olmuştur. Fârâbî, Kindî, İbn-i Sinâ, İbn-i Arabî gibi Müslüman filozoflar, dört unsurla yetinmeyerek onlara esir (ether) unsurunu da eklemişlerdir. “Esir maddesi, beşinci öge olarak var edilmişti ve bu dört ögenin içini dolduran üç madde mevcuttu: civa, tuz ve kükürt.”¹⁶

Batılı filozoflardan birçok noktada farklı düşünen Müslüman filozoflar, sudûr ve tecellî meselelerinin açıklanmasında anâsır-ı erba’ayı illet olarak görürler. Fârâbî, bu âlemin İlâhî iradenin bir tecellisi olarak dört unsurun birbiriyle karışımı, bileşimi veya çözülmesinden meydana geldiğini, söyler.

İslam tasavvufuna göre Allah, önce Hz. Muhammed’i onun nurundan da diğer varlıkları yaratmıştır. “Levlâke Levlâk Lemâ Halâktu’l Eflâk”¹⁷ hadis-i kudsi, âlemin Hz. Peygamber’in yüzü suyu hürmetine yaratıldığının delilidir. Yaratılan ilk varlığa/Nur-ı Muhammedîye “akl-ı küll”¹⁸, “akl-ı evvel”¹⁹ denilmiştir.

Allah, vahdet mertebesinde gizli bir hazine iken tanınmayı ve bilinmeyi istemesinden dolayı yaratılan bütün varlıklardan önce “yokluğun sırrından pırl pırl yeşil cevheri vücuda getirmiştir.”²⁰

“Tasavvufa göre dört unsurun, göklerle birleşmesinden üç çocuk, cansızlar (cemâdât), bitkiler (nebâdât), canlılar (hayvanat) doğar. İnsan, canlıların en üstünü, varlık âleminin özüdür. Dokuz gök insanların babası, dört unsur da anası durumundadır.”²¹

¹⁴ Ahmet Arslan, *Aristoteles Metafizik I*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 88, İzmir 1985.

¹⁵ H. Bekir Karlıhağa, “Anâsır-ı Erba’a”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, s. 149, İstanbul 1991.

¹⁶ İskender Pala, *Dört Güzeller -Toprak, Su, Hava, Ateş-*, Kapı Yay., s. 2, İstanbul 2010.

¹⁷ İsmail Bin Muhammedu’l-Acluni-İmam Rezzin, *Keşfu’l-Hafa ve Nuzulu’l-İlbas*, Daru’l-Kitabu’l-İlmiye, C. II, Beyrut 1997.

¹⁸ Kaplan Üstüner, *Divân Şirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınları, s. 38, Ankara 2007.

¹⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınları, s. 33, İstanbul 2005.

²⁰ İbrahim Hakki (Erzurumlu), *Marifetnâme*, (Sad.: M. Fuad Başar), Alem Yayınları, s. 15, İstanbul 2006.

²¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, s. 137, Ankara 1995; Ekrem Artun, *Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı*, Kitâbevi Yayınları, s. 139, İstanbul 2010.

İslam tasavvufunda âlem-i ervâh, aslî vatan olarak düşünülürken; anâsır âlemi “*madde hayatı ve gurbet*”²² olarak düşünülür. Ruhun âlem-i er-vahtan âlemi berzâha olan seyr ü sülûkunun bir güzergâhı da anâsır âlemdir. Anâsır âlemi, ruhun/salikin cemalu’llaha ulaşma noktasındaki mücadelesinde mâsivayı karşılar, kesret âlemi olması hasebiyle salikin mücadelesini zorlaştırır. Bu âlem, mecazî âlem olarak da düşünülür. “*El-mecâzu kantaratü’l-hakika*”²³ sözü çerçevesinde bu durum değerlendirildiğinde anâsır âleminin, hakikate ulaşmada bir aracı görevi gördüğü söylenebilir.

Tasavvufta nefsin dört mertebesi dört unsura teşbih edilir: “*Nefs-i emmare, ateşe; nefs-i levvâme, havaya; nefs-i mülhime, suya; nefs-i mutmaine, toprağa benzetilir.*”²⁴

Anâsır-ı erba’a, gerek modern edebiyatta gerekse klasik Türk Edebiyatı’nda sıkça kullanılmıştır. Varlıkların özü olarak bilinen bu unsurların tabiatları birbirlerinden ayrı olup farklı özellikler taşır. Âlemin kaynağı olan bu unsurların (ateş, su, hava, toprak) insanların karakterlerini de etkilediklerine inanılır. “*Buna göre ateşin tabiatı sıcaklık, suyun yaşlılık, havanın soğukluk, toprağın kuruluştur.*”²⁵

İnsan ile tabiat arasında köprü işlevi gören bu unsurlar, gerçek anlamda kullanıldıklarında kâinatı ifade etse bile; Divân edebiyatında daha çok teşbih, tenasüp, teşhis, telmih, mecaz vd. sanatlarla farklı anlamlarda kullanılmışlardır. Divân edebiyatında; aşğın gözyaşı, suya; aşkının yakıcılığı ateşe; kavuşma arzusu ve hevası, havaya; faniliği, toprağa teşbih edilir.

Anâsır-ı Erba’a, Divân edebiyatında peygamberlerin yaşadıkları ve özdeşleştikleri olaylara telmihte bulunmak için de kullanılır: “*Toprak söz konusu olunca Âdem*²⁶; *ateş söz konusu olunca İbrahim*²⁷; *hava / rüzgâr söz konusu olunca Süleyman*²⁸; *su söz konusu olunca da Nuh*²⁹ *peygamber akla gelir.*”³⁰

Divân edebiyatında birçok şâirin kullandığı bu unsurlar, Şeyhülislâm Yahyâ tarafından da kullanılmıştır. Şeyhülislâm Yahyâ, dört unsuru aynı beyitte iki kez kullanmıştır. Madde âleminin ana unsurları olarak gördüğü bu dört unsuru dört renkli bir elbiseye benzetir. Ma’na âlemine yükselebilmek için bu elbiseden kurtulmak gerektiğini belirtir.

²² Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divânı Şerhi*, Akçağ Yayınları, s. 119, Ankara 2009.

²³ “Mecaz hakikatin köprüsüdür.” Mevlana Halid (Bağdadi), *Divân Tercümesi*, (Terc. Süleyman Kuku), s. 14, Damra Yayınları, İstanbul 2010.

²⁴ Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Kozmik Âlem*, Yort Savul Yay., s. 271, Edirne 2008.

²⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, s. 37, Ankara 1995.

²⁶ “Sana buyurduğumda, secde etmekten seni alıkoyan nedir?” dedi. “Ben ondan üstünüm: Beni ateşten, onu çamurda yarattın.” dedi. (*Kur’ân-ı Kerim*, 7/12).

²⁷ Biz dedik: “Ey ateş! İbrahim’e soğuk ve güvenli ol!” (*Kur’ân-ı Kerim*, 21/69).

²⁸ Ve Süleyman’a gelince rüzgâr onun emrindeydi, onun emriyle kutsal kıldığımız yere kapıp giderdi -ve biz her şeyi biliriz.- (*Kur’ân-ı Kerim*, 21/81).

²⁹ Biz de göğün kapılarını, sel gibi boşalan bir suyla açtık, yeryüzünden kaynaklar fişkırttık; her iki su, daha önce belirlenen bir buyruk üzere birleşti. (*Kur’ân-ı Kerim*, 54/11-12).

³⁰ Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Kozmik Âlem*, Yort Savul Yay., s. 271, Edirne 2008.

Olup köhne bu câme-i çâr-reng

Çıkarmak görindi anı bî-direng (S. 10/58)

Şâir, anâsır âleminin maddi bir unsuru olan ayak toprağı gibi hakir yaratıldığını, âşıklığın emareleri olan aşk hevası, arzu ateşi ve gözyaşı ile değer kazandığını belirtir. Kişiyi varlık âleminde yücelten duygunun aşk olduğunu düşünür.

Hevâ-yı `aşk u nâr-ı şevk u âb-ı çeşmün olmasa

Kim âdem dir senün gibi ayak toprağına (G. 6/5)

Anâsır-ı Erba'a, eski Türk şiirinde sıkça kullanıldığı gibi modern Türk Şiiri'nde de kullanılır. Modern Türk Şiiri'nin sembol isimlerinden İsmet Özel, "Amentü" şiirinde anâsır-ı erba'ayı: "Hayat / Dört şeyle kâimdir, derdi babam / Su ve ateş ve toprak / Ve rüzgar."³¹ dizeleriyle varlığında müşahhaslaştırarak, mahiyetine uygun bir biçimde kullanır.

Su

Anâsır-ı erba'adan biri olan su, canlıların hayatlarını idame ettirebilmeleri için vazgeçilmez maddelerin başında gelir. Su, yaklaşık olarak "yeryüzünün %70'ni", "insan vücudunun %65-75'ini"³² oluşturur.

İnsan ve kâinat için bu kadar önemli olan bu varlığın etkisi, sadece biyolojik olarak değil; sanatsal, sosyal, kültürel ve hatta siyasal (su savaşları) alanda da hissedilir. Hayatın kaynağı olarak bilinen su, öneminden dolayı tarihin ilk dönemlerinden bugüne kadar insanın duyu ve düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Yaratılış mitlerinde su, hayatın kaynağı, ilk maddesi olarak düşünülür. Bütün gizil ve evrensel güçlerin sembolü olarak su, evrenin metria primasını simgeler.³³

Türk kültüründe suya verilen önem, başta mitolojiyi etkilemiş ve yaratılış destanlarında kendini göstermiştir. Değişik Türk boylarına ait birçok yaratılış destanında, suyun gücü ve değeri vurgulanmış, dünyada var olan her şeyin sudan yaratıldığı ifade edilmiştir.³⁴

Türk mitolojisinde su, gücü ve varlık âlemine olan katkısından dolayı yüceltilmiş ve kutsanmıştır. Korkut Ata, "Suya ecel gelmez."³⁵ ifadesiyle suyun ölümsüzlüğüne dikkat çeker. Bu durum Tanrı'nın ölümsüzlüğü çerçevesinde düşünüldüğünde suya Tanrısal bir değer kattığı anlaşılır.

Mısır, İran, Hint, Yunan ve diğer milletlerin mitolojisinde de yaratılışın kaynağı olarak su düşünülür.

³¹ Hasan Aktaş, *İsmet Özel'in Amentüsü*, Birey Yay., s. 18, İstanbul 2000.

³² *Bilim ve Teknik Dergisi* (Haz.: BDT Araştırma ve Yazı Grubu), TÜBİTAK Yay., s. 3, 8, Ankara 2005.

³³ Titus Burckhardt, *Aklın Aynası Geleneksel Bilim ve Kutsal Sanat Üzerine Denemeler*, İnsan Yayınları, s. 140, İstanbul 1994.

³⁴ Birol Azar, *Türabî Divânı İnceleme-Metin*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elazığ 2005.

³⁵ İskender Pala, "Su", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, s. 442, İstanbul 1991.

“Babil kalıntılarından elde edilen belgelerde, çok eski devirlerde evrenin yoğun bir su kütlesi hâlinde bulunduğu, zamanla tanrıların birbiri ardına var olmaya başladıkları, akıl ve bilgeliğin gereği önemli icatlara imza atılıp yaratıcılıklar sergiledikleri ve sonunda en güçlü tanrının yeryüzünü yarattığı, ardından onun emriyle yeryüzünde şiddetli bir tufan koptuğu, karaların sulardan ayrıldığı, işlerin yoluna girdiği, yer ve gök suları arasında sınırların belirlendiği”³⁶

söylenir.

İslam'ın su telakkisi hakkında Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında, Allah'ın önce yeri ve göğü sonra bütün canlıları sudan yarattığı görülür. İslam kozmolojisi hakkında bilgi veren ve “su”yun varlık âlemi için ne kadar önemli bir madde olduğunu anlatan aşağıdaki iki ayet, canlılar âleminin kaynağıyla ilgili tartışmalara da açıklık getirir: *“O inkarcılar, gökler ve yer yapışırken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan yarattığımızı görmediler mi?”³⁷ “Ve Allah her canlıyı sudan yarattı.”³⁸*

İslam, *“Hidayet, doğru yol, temizlik, kalp safiyeti, selamet”³⁹* anlamlarında kullanıldığı için mânâ itibarıyla “su” ile özdeşleştirilmiştir. Suyun Arapça karşılığı olan “mâ” kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de altmış ayette geçer.⁴⁰ Bu durum, İslam'ın suya verdiği ehemmiyetin göstergesidir. Müslümanlar için temizlik aracı, bereket kaynağı, canlılar âleminin özü olarak bilinen su, birçok inanış, telakki ve düşünceyle İslam kültür ve medeniyetinde kullanılmıştır.

İslam tarihine bakıldığında suyun, birçok peygamberin nübüvvet ve hayat mücadelesinde yardımcı bir unsur olarak karşılandığı görülür. Su, Hz. İbrahim'e selamet, Hz. İsmail'e zezem, Hz. Nuh ile Hz. Musa'ya kurtuluş vesilesi, Hızır ve İlyas (a.s.)'a âb-ı hayat, Hz. Muhammed'e ise nübüvvet mucizesi olmuştur.

Su, hem yapıcı hem yıkıcı olması hasebiyle tasavvufta çift kutuplu olarak değerlendirilir. Temizlik aracı, rahmet ve hayat kaynağı anlamlarıyla Allah'ın *“Cemâl”*; dünya ve ahirette ceza aracı olarak kullanılması yönüyle de *“Celâl”* sıfatını karşılar.

Doğal çevre ve sosyal hayat için yaşamsal bir kaynak olan su, Türk kültür ve edebiyatına ilham kaynağı olan unsurlardan biridir. Saflığın, rahmetin simgesi olan su, kutsal bir varlık olarak görülür. Destan, halk hikâyeleri, efsane gibi türlere; deyim, atasözü ve birçok inanışa konu olan su motifi, Türk edebiyatında farklı telakkilerle birçok şâir ve yazar tarafından kullanılmıştır.

³⁶ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınları, s. 26, 2008.

³⁷ Kur'an-ı Kerim, 21:30.

³⁸ Kur'an-ı Kerim, 24:45.

³⁹ Haluk İpekten, *Nâilî Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yayınları, s. 113, Ankara 1999.

⁴⁰ H. Mehmet Günay, “Su”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, s. 432, İstanbul 1991.

Divân şiirinde su daha çok hayat bağışlayıcılık (âb-ı hayat), berraklık, temizleyicilik, akıcılık, rahmet, gözyaşı, sevgilinin dudağı ve gönlü gibi özellik ve teşbihlerle kullanılır.

“*Âb-ı hayat*”, Divân şâirlerinin suyla ilgili olarak en çok kullandıkları mazmundur. “*Sevgili, sevgilinin dudağı, vuslat, fenafillah, aşk, şarap, ilim, mürşit, söz, şiir, eser, kalem ve daha birçok mananın benzetildiği unsur olmuştur.*”⁴¹

Divân şiirinde su denildiğinde akla gelen ilk eser “*Su Kasidesi*”dir. “*Su Kasidesi*” Fuzûlî tarafından Hz. Peygamber için yazılmış bir naattır. Hz. Peygamber, bu şiirde bazı hususiyetlerinden dolayı suya teşbih edilmiştir. Ali Nihat Tarlan, “*Kâinatın sebep-i hayatı*”⁴², İskender Pala ise kâinata “*Rahmet olması*”⁴³ hasebiyle onun suya teşbih edildiğini söyler.

Türk edebiyatında, Hz. Peygamber ile su arasında kurulan teşbih ve mecazlar, geçmişte işlendiği gibi günümüzde de işlenmektedir. Modern Türk şâirlerinden Nurullah Genç, “*Yağmur*” şiirinde Hz. Peygamber’i âlemlere/kainata rahmet olması hasebiyle yağmura benzetir.

1. Şeyhülislâm Yahyâ Divânı’nda Su ve İlgili Unsurlar

1.1. Su (Âb, Zülâl) ve İlgili Tasavvurlar

Şeyhülislâm Yahyâ Divânı’nda su; âb-âsâ, âb-ı âteş-fürûz, âb-ı çeşm, âb-ı Edrene, âb-ı hayât, âb-ı hayvan, âb-ı Hızır, âb-ı letâfet-zâ, âb-ı lutf, âb-ı musaffâ, âb-ı rahmet, âb-ı revân, ab-ı revân-ı hançer-i hûn-rîz-i yâr, aks-i dürr-i âb-dâr, âlem-i âb, âteş-i âb-sûz, be-âb-ı rûy-ı mutî, dürr-i hoş-âb-âsâ, gül-âb, gül-âb-ı Edrene, mest-i âb-ı tâk, mürîd-i âb-ı revân, pür-âb, pür-gird-âb, seyl-âb, seyl-âb-ı aşk, seyl-âb-ı mey, şâd-âb, teşne-i âb-ı zülâl, tig-i âb-dâr, reşk-i zülâl, zülâl-i la’l, zülâl-i şîr-i ter gibi terkiplerde kullanılır. Şâir, su unsurunu; aşk, gönül, gözyaşı, şarap, yüz, kirpik, dudak, gölge, âlem, şâir/şiir, söz, inci, ok, ateş, mürid, rahmet, lütuf, letafet, güzellik, cennet, Kevser gibi tasavvurlarda kullanır.

1.1.1. Gönül, Aşk

Gönül, aşk duygusunun neşv ü nemâ bulduğu yerdir. Âşıkların gönlü su gibi saf ve temizdir. Gönüllerin sevgiliye meyletmesi ile suyun akıcılığı arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. Su, nasıl ki tabiata canlılık katıyorsa gönül de aşk duygusunun barınağı olması hasebiyle âşıklara yaşama gücü verir. Aşk barınağı olan gönül, aynı zamanda dert ve elem yeridir. Sevgilinin aşığı olan kayıtsızlığı aşığın gönlünü parçalar, yara bere içinde bırakır. Şâir, bu durumu “*şûride gönül, dil-i meyyâl, dil-i şeydâ*” terkipleriyle anlatır. Sevgiliye ulaşabilmek için tevazu içinde, gerekirse

⁴¹ Zülfi Güler, *Divân Şiirinde Âb-ı Hayat*, Özserhat Yayınları, s. 16, Elazığ 2007.

⁴² Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divânı Şerhi*, Akçağ Yayınları, s. 136, Ankara 2009.

⁴³ İskender Pala, *Su Kasidesi*, Kapı Yayınları, s. 4, İstanbul 2004.

sürünerek mücadele etmek gerekir. Suyun coşkulu bir biçimde akması, önüne set vurulamaması özelliğiyle; gönüllerin parçalanma pahasına sevgiliye meyletmesi arasında ilgi kurulmuştur.

Su gibi pâyuna şûrîde gönüller akdı
Korkarın dâmenün ey serv-i dil-ârâ ter olur (G. 76/3)

Şöyle eyler lutfi kim âdem hicâbından erir
Akmasun mı su gibi yâre *dil-i meyyâlîmüz* (G. 149/3)

Görüp çîn-i cebinin su gibi akdı *dil-i şeydâ*
Letâfet virdi kasr-ı hüsne ol selsâl-i rûh-efzâ (Mü. 1)

1.1.2. Âb-ı Hayat, Şâir-Şiir

İnsanoğlu, tarihin her döneminde geçici ve kısa olan hayatına çare bulup ölümsüzlüğe kavuşma arzusuyla yaşamıştır. Âb-ı hayat düşüncesi bu arzunun bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. “*Karanlıklar ülkesinde bulunduğu ve içenlere ya da (içinde) yıkananlara ölümsüzlük kazandırdığına inanılan efsanevi su*”⁴⁴ âb-ı hayattır. Hayat verme, canlılık katma ve diriltme özellikleriyle birçok mitoloji, efsane, destan ve inanışta yer alır. İslamiyet’in kabulünden sonra Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında âb-ı hayatla ilgili kavramlar yoğun bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Dünya saltanatının peşinde olan, İskender-i Zülkarneyn’in âb-ı hayata ulaşamadığı; ancak Hz. İlyas ile Hızır’ın âb-ı hayatı içerek ölümsüzlüğe kavuştukları inancı yaygındır.

Tasavvufa göre manevi feyz, ilahî bilgi olarak da bilinen âb-ı hayata (Hızır ve İlyas (a.s.) gibi) nefsinin bilen, gönül Ka’besi’ni masivadan arındıranlar ulaşabilir. “*Tenine ve nefesine mahkûm olan kişi, İskender gibi ten karanlığında yolunu kaybeder, hayat pınarına ulaşamaz.*”⁴⁵

Şâir, özgünlüğünü anlatırken şiirini hayat bağışlayan bir söz olarak telakki eder, bu şekilde şiir vadisindeki diğer şâirlerden üstün olduğunu belirtir. Kendisini Hızır, sözünün gücünü ise âb-ı hayat olarak görür. Şiirin âb-ı hayat olarak düşünülmesi, aynı zamanda taklit ve zorlama ile değil; ilham ile yazıldığıнын bir göstergesidir. Âb-ı hayat içenlere ölümsüzlük kazandırdığı için şâir, şiiriyle ebediyen yaşayacağını, (müteşâirler gibi) unutulmayacağını anlatır.

Herkese *nutk-ı revân-bahş* virilmez Yahyâ
Himmat-i Hızır gerek kim buluna *âb-ı hayât* (G. 26/5)

Şâir, sevgilinin ağzını Hızır çeşmesine; sözlerini âb-ı hayata teşbih ederek, sevgilinin saçları ile âb-ı hayatın bulunduğu yer olan zülumat ülkesi arasında ilgi kurar. Hızır İskender olayına telmihte bulunur. Saç-

⁴⁴ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınları, s. 34, 2008.

⁴⁵ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınları, s. 39, 2008.

lar dağımık olduğunda sevgilinin güzelliğini/ağzını setreylediği için kâfir olarak düşünülür. Âb-ı hayat, vahdet/cemalullah olarak düşünülürse zülumat ülkesi kesret veya masiva olarak düşünülebilir.

Şîrîn *dehânun* dil-berâ ser-çeşme-i cân kendidür
Cânlar bağışlar sözlerün kim *âb-ı hayvân* kendidür (G. 64/1)
Âşık-ı bî-çâreye gelmiş ecel midür *hattun*
Yâhud ol *âb-ı hayâta* cây olan zulmet midür (S. 128/4)

1.1.3. Dudak

Divân şiirinde üzerinde en fazla durulan güzellik unsurlarından biri dudaktır. Dudak, rengi, biçimi, güzelliği, ayva tüyleriyle çevrili oluşu ve vuslat aracı olarak düşünüldüğü için Divân şâirleri tarafından sıkça kullanılmıştır. Can bağışlama özelliğiyle âb-ı hayata; lezzetiyle Kevser'e benzetilir. Şâir, sevgilinin dudaklarını âb-ı hayat çeşmesine; ağız suyunu cennet suyuna benzetir.

Buldi *lebin* emenler hep `ömr-i câvidânî
Virdi nişâne *la`li* Yahyâ *cinân* suyundan (G. 299/5)

1.1.4. Mürid

Divân'ında tasavvufa fazla yer vermeyen Şeyhülislâm Yahyâ, aşağıdaki beyitte tasavvufî imgeler kullanmıştır. Bâkî'nin: "*Eşcâr-ı bâğ hurka-i tecrîde girdiler / Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan*"⁴⁶ beytiyle konu bakımından benzerlik arz eden bu beyit, Baki'nin Şeyhülislâm Yahyâ üzerindeki etkisini anlatması bakımından önemlidir.

Mürşid, müridi yanlış yoldan alıkoyup ona doğru yolu gösteren tasavvufî bir tiptir. Müridin fenafillaha olan yolculuğu ancak mürşidin himmetiyle gerçekleşebilir. Tasavvufa göre mürid, seyr ü sülûkunu tamamladığında mürşid kendisine el verir. "*El verme*" eylemi icazet olarak düşünülür. Bu durum müridin şeyhliğe terfi ettiğini gösterir. Çınar ağacı, mürşitten el aldığına göre "*şeyh*" tipinin benzetilenidir. Müridin seyr ü sülûku ile suyun çınar ağacına ulaşması arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. Kutsallık ve temizliğin sembolü olan suyun "*akıcılığıyla*" vasıflandırılması, müridin bu kutsal yolculuktaki şevk ve ihlasına bir göndermedir. Tabiatla canlılığın sağlanabilmesi için su ne kadar elzem bir ihtiyaç ise müridin olgunlaşmasında mürşid o kadar önemlidir.

Çenâre mürşid-i bâd-ı bahâr el virdi
Mürîd-i *âb-ı revâna* çenâr el virdi (G. 450/1)

1.1.5. Ateş

Su ve ateş, tezat durumlar için kullanılsa bile yapılarında aynı elementler (hidrojen-oksijen) vardır. Farklılıkları taşıdıkları elementlerin de-

⁴⁶ Sabahattin Küçük, *Bâkî Divânı Tenkitli Basım*, s. 238, Ankara 1994.

ğerleriyle alakalıdır. Suyun ateş olarak görülmesi tahripkârlığından; birlikte kullanılmaları “Varlıktaki hikmeti ve zıtlığı sorgulamada ön plana çıkan anlayışandır.”⁴⁷

Aşk, denildiğinde akla gelen ilk unsur ateştir. Yakıcı olması hasebiyle doğal çevrede oluşturduğu tahribatla gönülde oluşan acılar arasında ilgi kurulmuştur. “Ateş, bir bakıma şâirlerin iç dünyalarında yaşadıkları dalgalanmaların dışı vuruşu olarak da kabul edilir.”⁴⁸

Aşk acısının büyüklüğünü anlatan şâir, gözlerinden akan damlaları (gözyaşı), ateş kıvılcımlarına; aşk muhabbetinin suyunu da ateşe benzetir. Şâir, ilgili unsurları birlikte kullanarak tenasüp, benzerlik ilgisi oluşturarak teşbih, zıt durumları birlikte işleyerek tezat, bir durumu olduğundan daha büyük göstererek abartı sanatına başvurmuştur.

Her katre gözimde bir şererdür pür-sûz
Gülzâr-ı mahabbetün suyu âteş imiş (R. 1/2)

1.1.6. Suyla İlgili Deyimler

Dili dönemin diğer şâirlerine göre daha sade olan Şeyhülislâm Yahyâ, deyim, atasözü ve halk söyleyişlerine sıkça başvurmuştur. Şiirin etkileyiciliğiyle herkesi kendisine özendirdiğini anlatmak için “ağzının suyu akmak”, sevgilinin aşğa karşı gerçekçi ve samimi olmama durumunu “saman altında su yürütmek” deyimleri ile ifade etmiştir.

Çeşme-i hayvânun agzı suyun akıtsun sözün
Hızır işitsün anı Yahyâ her zamân reşk eylesün (G. 284/5)
Sarı saman altında su yürütmeye mâhir
Hakkâ ki hazân faslı da kallâş-ı cihândur (G. 83/4)

1.2. Deniz (Bahr, Ummân, Deryâ, Yem, Kulzüm, Girdâb, Mevc, Lücce) ve İlgili Tasavvurlar

Büyük su kütlesi olarak bilinen deniz, genellikle uçsuz bucaksız görüntüsü, içinden kıymetli madenlerin çıkarılması, derinliği, dalgalanışı vb. özellikleriyle aşğın duygu ve düşünce dünyası ile ilişkilendirilerek Divân şiirinde kullanılır.

Şeyhülislâm Yahyâ Divânı'nda deniz; bahr-ı aşk, bahr-i dil, bahr-i firâvân, bahr-i irfân, bahr-i le'âl-i ma'rifet, bahr-ı muhîtvâr, belâgat bahri, deryâ-yı ahdar-ı çemen, deryâ-dil, deryâ dür-nisâr, deryâ-yı gussa, deryâ-yı mahabbet, deryâ-misâl havz, emvâc-ı deryâ-yı gam-ı dünyâ, girdâb-ı 'aşk, girdâb-ı gam, girdâb-ı yem-ı hayâl, kulzüm-i zehhâr, lücce-i âlâm, mecma'u'l-bahreyn, melâhat bahri, mevc-hîz, mevc-i hûn-ı dil, mevc-rîz, sa'y ü cid bahri, ummân-ı 'aşk, yem-i ahzar-misâl gibi terkip-

⁴⁷ Ali Yıldırım, *Eski Türk Edebiyatı Manzum Metin İncelemesi-II Ders Notları*, 2012.

⁴⁸ Şener Demirel, “Ateş Redifli İki Matla Beytinin Karşılaştırmalı Tahlil Denemesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 47, Elazığ 2000.

lerde kullanılmıştır. Şâir, deniz ve ilgili unsurlarını; gönül, kanlı gönül, âşık, aşk, yüz güzelliği, gayret, irfan, belâğât, marifet incileri, muhabbet, kararsızlık, saç, gam/elem, belâ, tufân, helâk, hayal, çimenlik gibi tasavvurlarda kullanmıştır.

1.2.1. Aşk, Gam

Deniz ve aşk arasında birçok açıdan ilgi kurulur. Aşk; sıkıntı, elemle dolu olması ve büyüklüğü itibariyle denize teşbih edilir. “*Bî-çâre dil*” terkihiyle aşka müptela olan âşık anlatılır. Dert ve elem yurdu olan aşka düşene sahil-i selamet yoktur. Aşka tutulan insanın çaresizliği ile denize düşenin çaresizliği arasında benzerlik kurulmuştur.

“*Gird-âb*” suların döndüğü çukurlaştığı yerdir. Yönleri birbirine ters olan bu akıntıya kapılan insan için kurtuluş zordur. Sevgilinin kıvrımlı saçlarına benzeten girdap, aşığın sevgiliye kavuşmak için yaşadığı sıkıntıları karşılar. Tasavvufta saç kesret, yüz vahdettir. Vahdete kavuşmanın yolu sevgili dışındaki her şeyi terk etmekten geçer. Aşığın aşka/menzile ulaşmak için kesret olarak bilinen zülfe tutulmasıyla “*Denize düşen yılanı sarılır.*” atasözü arasında benzerlik söz konusudur.

*Bahr-ı aşkun bir kenârın bulmadı bî-çâre dil
Düşdi bir gird-âba ol zülf-ı ham-ender-ham gibi* (G. 407/4)

Yahyâ dili ol zülf-i girih-gîre ki virdim
Gird-âb-ı gam u lücce-i âlâma düşürdüm (G. 239/5)

1.2.2. Şâir/Şiir, Marifet, İnci

Divân edebiyatında inci, genellikle sevgilinin dişleri, aşığın gözyaşı, şâirin şiiri için benzetilen olarak kullanılır. Değerli bir maden olan inci, inanişe göre;

*“Sadeş denilen hayvanın karnında oluşur. Nisan mevsiminde sahile çıkan sadeş, midye gibi yapısıyla kapakçığını açarmış. O sırada karnuna düşen Nisan yağmurunun damlasını yutup denize dönermiş. Denizdeki tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi, hayvana bir ızdırıp verince sadeş, bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılamış. Bir müddet sonra bu sıvının hükmü geçince sadeş, tekrar sıvı salgılamış. Bu sıvılar katılaşıp birbiri üzerine yapışır ve böylece inciye oluşturmuş.”*⁴⁹

Şâir, şiirlerini anlam bakımından değerli gördüğü için inciye, üslup bakımından güzel ve etkili gördüğü için inci dizisine, şâirliğini de irfan denizine benzeter. Kendisini (kâinatın sırlarını bilen bir) “*ârif*” olarak gören şâir, şiirinin vehbî olduğunu bundan dolayı diğer şâirlerden üstün olduğunu düşünür; zira Divân şiirinde ariflik âlimlikten üstün tutul-

⁴⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, s. 154, Ankara 1995.

muştur. Şâirlerin, şiirlerini methetmeleri bir geleneğin sonucudur. Şiiri, inci saçan bir derya olarak görmek aynı zamanda bir mübalağadır.

Le'âl-i nazmını kim görse dir ol bahr-i irfânun
Ne mümkindür ola mânendi *deryâ dür-nisâr* olsa (G. 361/6)

Şimdi ey Yahyâ benüm *bahr-i le'âl-i ma'rifet*
Sözlerüm güşında mengüş olmayan bilmez beni (G. 446/5)

1.2.3. Gözyaşı

Âşık, ayrılığın verdiği büyük acıdan dolayı sürekli ağlar. Akan gözyaşları, aşığın elemi anlatan emareler olarak adeta bir deniz oluşturur. Bu durum aşk elemi'nin büyüklüğünü gösterir. Aşığın acılarından teşekkül eden gözyaşı denizi, sakın ve dingin olduğu için sevgiliye bir seyran-gâh olur, onu huzura kavuşturur.

Çeşmüme gel ey hayâl-i dost seyr it *eşkümü*
Bir müferrih güşedür gel anda *deryâ* seyrine (G. 371/2)

1.2.4. Âşık, Gönül

Şâir, “*yedi derya*” ibaresiyle yeryüzündeki bütün suları kasteder. Eskiler, o devrin coğrafya bilgisine göre yeryüzünde yedi büyük denizin var olduğunu düşünürler. Bu denizler, “*heft-deryâ, heft-muhit*” terkibiyle kullanılırlar. Bunlar: 1. Çin Denizi (Hint Okyanusu), 2. Mâvik Denizi (Atlas Okyanusu), 3. Rum Denizi (Akdeniz), 4. Karadeniz, 5. Taberiyye Denizi (Kızıl Deniz), 6. Jürjan Denizi (Hazar Denizi), 7. Fars Denizi (Basra Körfezi)'dir.⁵⁰

Şâir, aşk şarabına susayan ağız ve gönüller, yedi denizin suyunu içse bile susuzluğunu gideremeyeceğini, gönüllerindeki ateşin söndürülmeyeceğini belirtir. Bu ifade her ne kadar mübalağalı görünse bile ifadede gerçeklik payı vardır. Çünkü deniz suyu tuzlu ve acı olduğu için susuzluğu gideremediği gibi arttırır; gönül yangını ise hissi olduğu için su ile söndürülemez.

Dil-i şeydâ egerçi zerre-i nâ-çizdür ammâ
Derûnında olan sûzı söyindürmez yedi *deryâ* (G. 5/3)

Ne denlü içerse o humdan eger
Yedi *bahr* ile kanmayan teşneler (S. 1/26)

1.2.5. Tufan, Helak

Dalga, deniz ve göl gibi geniş sularda rüzgârın esmesi ile yükselip alçalan su kütesidir. Divân şiirinde genellikle aşığın sevgiliye; salikin cemalu'llaha ulaşmasını engelleyen unsura teşbih edilir.

⁵⁰ İsa Sarı, *Gazi Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı-II Ders Notları*, s. 13, Ankara 2007.

Şâir, deniz dalgalarını tahrip etme, boğma ve batırma özellikleriyle kullanmıştır. Genellikle olumsuz özellikleriyle şiire konu olan dalga, farklı imgeler çağrıştırmaktadır. “*Kûh-sâr, tûfân-ı belâ*” terkipleriyle Nuh Tufanı’na; “*Kûh-ken, Kûh-sâr ve mevc-i helâk*” sıfatlarıyla *Ferhâd u Şirin* hikâyesine telmih için kullanılmıştır.

Hak saklaya tûfân-ı belâ olmaya peydâ
Kûhsâr olur kûh-kenün *mevc-i helâk* (Mü. 14)

1.2.6. Çimenlik

Çimenlik, yeşil bir deniz olarak tasavvur edilmiştir. Şâir, rûzgâr estiğinde çimenin sallanmasını deniz dalgasına benzetir. Böyle bir deniz de kadeh kayığı ile çevreyi temaşa etmek kişiye büyük bir zevk verir.

Mevc urur yatur çemen cânâ *yem-i ahzar-misâl*
Faslıdur seyr-i kenârün zevrak-ı sahbâyile (G. 327/4)

1.3. Akarsu (Cûy, Cûybâr, Enhâr) ve İlgili Tasavvurlar

Divân şâirleri tarafından sıkça kullanılan unsurlardan biri olan akarsuya, Şeyhülislâm Yahyâ da büyük bir ilgi göstermiştir. “*Cûybâr-ı aşk, cûy-bâr-ı ferah, cûybâr-ı vâdî-i hicrân, cûybâr-ı vasl, cûy-ı eşk, cûy-ı gül, cûy-ı irâdet, cûy-ı revân, cûy-ı sirişk, leb-i cûy, leb-i cûybâr, kenâr-ı cûy, fitne-cûy, seyl-i eşk, tabîb-i cûy*” terkipleriyle kullandığı akarsuyu; gözyaşı, aşk, gönül, dudak, fitne, söz, istek, huzur, tespih, vuslat, tabip gibi tasavvurlarda kullanır.

1.3.1. Gözyaşı

Aşğın gözyaşları, çokluğu ve acıcılığı itibariyle ırmağa teşbih edilmiştir. Aşk ve acıların emaresi olan gözyaşı ırmağı, sel olup akmaktadır. Sel suyu, taşkınlığı ve yüksek debisiyle önüne çıkan her şeyi sürükleyip götürür. Sel suyunun tabiatta oluşturduğu tahribatla aşkın gönülde oluşturduğu yara bere arasında ilgi kurulmuştur. Gözyaşının ırmak gibi akması aynı zamanda bir mübalağadır.

Cûy-ı eşküm başdan aşdı ‘aşkum efzûn olalı
Deşde *seyl-âb* ile tугyân iden *sular* gibi (G. 406/2)

Belâ vâdilerinde *seyl-i eşküm* çağlasun aksun
Başın ol taşdan taşa dögen *enhâr* dinlensün (G. 276/6)

1.3.2. Tabib

Akarsuyun bahar mevsiminde tabiattaki canlanmaya sağladığı katkı ile hastalara şifa aracı olan tabib arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. Şifa ve hayat kaynağı olarak bilinen su, gül bahçesinin taze fidanlarına nilüfer şarabı içirerek onların canlılığını sağlar.

Nihâl-i tâze-i gülşen çiçek çıkardı meger
Tabîb-i cûy içürdi şarâb-ı nilüfer (Mü. 39)

1.3.3. Dudak

Şâir, dudağı vuslat aracı olması hasebiyle kullanır. Gönlüne seslenen şâir, (su gibi) hayat kaynağı olan dudaklardan vazgeçmemesi gerektiğini belirtir. Sevgiliyi bir fidan/gül olarak tasavvur eder. Fidan boyunun oluşturduğu gölgeden bile faydalanabilmek âşık için büyük bir lütuftur. Âşık, sevgiliye kavuşmanın imkansız olduğunu bildiği için etrafından ayrılmayarak kurbıyeti sağlamak ve bu şekilde vuslat umudunu korumak ister.

Sâye-endâz ol *leb-i cûya* gel ey nahl-i revân
 Pâyuna yüz sürmege *âb-ı musaffâ* teşne-leb (G. 20/2)

Bûs u kenârdan nola geçdünse ey gönül
 Geçme kenâr-ı bâg u *leb-i cûybârdan* (G. 254/2)

1.3.4. Gönül

Şâir, sevgiliyi servi; parçalanmış gönlünü ise karasız bir akarsu gibi düşünür. Su, servi ağacının toprağına yüz sürebildiği için bu teşbih yapılır. Sevgilinin hercai olması, başka gönüllere meyilli olması aşığı üzer. Âşık sevgiliden daima vefâ bekler; ancak bu vefayı görmeyince ona kavuşmak veya yakın olmak için su gibi karasız/hercai olmayı düşünür.

Kenâr-ı cûyda bir servi kenâr itmek ümidiyle
 Akarsular gibi *şûride diller* bî-karâr olsa (G. 361/3)

1.3.5. Tespih

Şâir, çınar ağacının ayak toprağına akan nehirleri şeyhin elindeki tespihe benzetir. Bu benzerlik biçimseldir. Çınar, sevgili/şeyh; akarsu ise tespih/mürid için benzetilendir.

Destine *subha* alup mânend-i şeyh 'âbid
 Enhân ayagına yine çenâr akıtdı (G. 389/4)

1.4. Bulut (Ebr, Sehâb, Gamâm) ve İlgili Tasavvurlar

Bulut, Divân şiirinde sevgilinin veya methedilen kişinin lutfu, şefkati, kahrı ve tabiatı canlandırma özellikleriyle kullanılır. Şeyhülislâm Yahyâ'nın itibar ettiği, tabii unsurlardandır. "*Dâye-i ebrveş, ebr-i bahâr, ebr-i cû, ebr-i dil, ebr-i nev-bahâr, ebr-i nîsânî, feyz-i ebr-i lutf-ı Yezdânî, sehâb-ı lutf*", terkiplerinde; Allah'ın lutfu, gözyaşı, sevgilinin saçı, dadı, gönül ve âşıkla gibi tasavvurlarda kullanılmıştır.

1.4.1. Lutf

Şâir, bahar mevsiminin tasvirini yaparken "*bulut*"u, Allah'ın varlık âlemine ikram mahiyetinde verdiği nimetlere benzetir. Bulut, yağmurun oluş-

masını sağladığı için insan ve tabiata bir lütuf kaynağıdır. Baharın gelişiyile yağın yağmurlar, çimenlerde tazelik, havalarda hoşluk oluşturur. Bütün bunlar Allah'ın insan ve doğal çevreye verdiği lutf ve ihsanla alakalıdır.

İrişdi yine Yahyâ feyz-i ebr-i lutf-ı Yezdânî
Tarâvet var çemenlerde letâfet var hevâlarda (G. 349/5)

1.4.2. Âşık

Âşık, gam ve kederle dolu olduğu için gözlerinden gözyaşı eksik olmaz. Bulut ve ağlama arasında kurduğu hayalle gözlerini buluta; gözyaşlarını da yağmura benzetir. Bu şekilde dert ve elemnin büyüklüğünü anlatır.

Lutf eyle gel gam-hâneyi reşk-i gülistân idelüm
Ben ebrveş agrayayum sen gül gibi ey gonca gül (G. 220/4)

Gelür mi 'aynına nergislerün çemende nazar kıl
Bu denlü eşk-i firâvân ki var sehâb gözinde (G. 347/5)

1.4.3. Dâye (Dadı)

Bahar bulutunun (koruyucu olması hasebiyle) gonca üzerindeki etkisi ile dadının çocuk üzerindeki etkisi arasında benzerlik ilgisi kurulur. Şâir, goncanın müstehzi olmasının nedenini bahar bulutunun kendisine öğrettiklerine bağlar.

Gonca tıflı bülbülün feryâdına gülse nola
Dâye-i ebr-i bahânî anı tannâz ögredür (G. 94/2)

1.4.4. Bulutla İlgili Deyimler

Şâir, mecazî olarak “Küçük şeylerden alınmak” anlamına gelen “Bulut-tan nem kapmak” deyimini tazelik ve ıslaklık ile ilgili durumları anlatırken kullanır.

Ey gönül ağlama gül sünbül-i hoş-büyından
Ebrden nem kapar ol zülf-i semensâ ter olur (G. 76/2)

Bulutdan nem kapar gâyetde terdür
Giyâh-ı huşk-ı sahrâ-yı mahabbet (Kt. 19/2)

1.5. Yağmur (Baran) ve İlgili Tasavvurlar

Divân şiirinde daha çok “bârân” sözcüğüyle ifade edilen yağmur, genellikle bahar ve bulut sözcükleriyle birlikte kullanılır. Maddî ve manevî unsurlarla ilgili farklı tasavvurlara konu olur. Daha çok bereket, rahmet, aşığın gözyaşları, sevgilinin gamze oklarının benzetilene olarak kullanılır. Şeyhülislâm Yahyâ Divânı'nda ise yağmur; rahmet ve bereketin kaynağı olması, gözyaşlarının benzetilene ve şükür duası inancıyla ilgili tasavvurlarda kullanılmıştır.

1.5.1. Şükür Duası İnancı

Müslüman toplumların bir inancı olan yağmur duası, yağmurun yağdırılması için yapılan niyaz ve hareketlerdir. “*Der-Şükr-i Bârân*” isimli kıt’ada şâir, yağmur yağdığı için yapılan “*şükür dua*”sından bahseder. Yağmur; bolluk, bereket ve cömertlik kaynağı olduğu için hem tabiat hem de insan için vazgeçilmez bir nimettir. Uzun süre yağmaması insan-oğlu için büyük bir felakettir. Böyle bir felaket için Müslümanlar duaya çıktıkları gibi yağdıktan sonra da şükür duasına da çıkarlar.

Cenâb-ı Hazret-i Bârî’den isteyüp *bârân*
Hezar minnet ü yüz şükr ana ki itdi nüzûl (Kt. 27/1)

Ne denlû mücrim isek nâ-ümid olmayalum
Bu şehîr içinde dahı var imiş *du’ası* kabûl (Kt. 27/1)

1.5.2. Ok, Bela

Genel olarak olumlu özellikleriyle kullanılan yağmur, sevgiliye ulaşma noktasında verilen mücadelede engelleyici bir unsur olarak da görülür.

Kuyun dileyen *tîr-i belâdan* hazer itmez
İkdâm olunur menzile *bârâna* bakılmaz (G. 141/3)

1.5.3. Gözyaşı

Sevgilinin saçları (siyahlığı itibariyle) buluta; gözyaşları vuslat aracı olması hasebiyle yağmur damlalarına benzetilir.

Havf eylerin ki ter düşire hâk-i râhını
Zülfün sehâbı şevkine *bârân* olan *yaşum* (G. 251/4)

1.6. Jale (Şebnem), Damla (Katre) ve İlgili Tasavvurlar

“*Katre*” genel anlamda damla sözcüğünü; “*şebnem*” ise bahar mevsiminde bitkilerin üzerinde oluşan su damlacığını karşılar. Bu unsurlar, Di-vân şiirinde genellikle gözyaşı ve güzellik unsurlarından inciye benzetilir.

Şeyhülislâm Yahyâ, katre ve şebnemi bazı beyitlerde birlikte kullanmıştır. “*Hâlet-i şeb-nem, katre-i eşk, katre-i kemîne, katre-i nâ-çiz*” gibi terkiplerde; gözyaşı, gönül, inci, kadeh, ateş kıvılcımı, girdab gibi tasavvurlarda kullanmıştır.

1.6.1. İnci

Şâir, gözyaşlarını değerli bir maden olan inciye benzetir. Gözyaşlarını kan damlalarıyla birlikte kullanarak yaşadığı büyük acıyı anlatır. Kan arasında gözyaşlarının belli olması onların kıymetiyle alakalıdır. Mercandan yapılmış tespih taneleri ile inci, kıymet noktasında mukayese edildiğinde aralarında ne kadar fark varsa aşığın gözyaşları ile akan kan arasında o kadar fark vardır.

Her *katre-i eşküm* ki akar kan arasında
Lü'lü' gibidür subha-i mercân arasında (G. 308/1)

1.6.2. Gözyaşı

Şebnem birçok beyitte gonca ve gülün üzerinde oluşuna göre teşbih ve mecazlara konu olur. Şebnem ile gözyaşı, asıllarının su olması ve şekil bakımından birbirlerine benzemelerinden dolayı ilişkilendirilirler. Gonca, sevgili için benzetilen olarak düşünülmüştür. Sevgiliye kavuşamayacağını bilen âşık goncaya düşen şebnemi gözyaşı olarak tasavvur ederek vuslat ümidini sağlamış olur. Şâir, goncanın üzerinde oluşan unsurun şebnem olduğunu bilmesine rağmen, bilmemezlikten gelerek tecahül-i arif sanatı yapmış olur.

Katre-i eşküm midür *şeb-nem* düşünce gonceye
 Çâk ider cismin dil-i âşık gibi pür-süz olur (G. 133/2)

Katre katre göz yaşın dök dide-i pür-nem gibi
 Gönlüne gir ey gönül ol *goncenün şeb-nem* gibi (G. 420/1)

1.6.3. Girdab

Aşk acısının büyüklüğünü anlatan şâir, kıvrımlı saçların sevgiliye/celemele kavuşmayı engellediği için gözlerinin yaşla dolduğunu, akan göz yaşlarının her bir damlasının denizdeki girdaba dönüştüğünü belirtir. “*Katre*”nin “*gird-âb*” olarak düşünülmesi yaşadığı acının büyüklüğüyle alakalıdır. Beyitte mübalağa sanatı yapılmıştır:

Zülf-i pür-çinün gamından dide kim pür âb olur
 Her ne bahre kim düşerse *katresi gird-âb* olur (G. 59/1)

1.6.4. Değersizlik

Şâir, gönlünü tevazudan dolayı değersiz bir damlaya benzetir. Tevazunun insanı yücelttiğini, amacına ulaştırdığı için değerli kıldığını belirtir; zira kibir ile dünya ve ukba’ vuslatının imkansızlığı herkesin malumudur. Şâir, su ile ilgili unsurları kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur.

Bahr isen de *katre-i nâ-çiz* göster kendini
 Gönlüne gir ey gönül ol *goncenün şeb-nem* gibi (G. 407/2)

Katre-i nâ-çizden kemter tutanlar kendüyi
Katreyi deryâ idüp deryâyı ‘ummân eyledi (G. 396/3)

1.7. Buz ve İlgili Tasavvurlar

Suyun donmuş hâli olan buz, mevsimlerin değişmesiyle tabiatta yaşanan değişimi anlatmak için kullanılmıştır. Savaş tasavvuru içinde işlenen buz, kış mevsiminin askerlerine benzetilmiştir. Soğukluğun devlet gibi görülen hükümranlılığı, ilkbaharın gelişiyile çözülen buz parçaları gibi darmadağın olur.

Devlet-i sermâ ki buz üstündedir bulur şikest
 Hüsrev-i nev-rûz ider *cünd-i şitâyı târ-mâr* (G. 105/4)

1.8. Buhar ve İlgili Tasavvurlar

Buhar, sıcaklığın etkisiyle sıvı veya katıların geçtikleri gaz hâlidir. Divân şiirinde, aşkın etkisiyle aşkın geçirdiği değişimlere konu olur. Şâir, tasavvuf-ta ilahî aşk olarak bilinen şarabın içilmesiyle, Allah'ın aşıklarına olan feyz ve bereketin ortaya çıktığını söyler. Bu feyzin en küçük yansıması olan buharın; bolluk veya bereket bakımından bahar yağmuru kadar çok olduğunu belirtir.

O humdan olup feyz-i Hak âşikâr
Buhârı olur anun *ebr-i bahâr* (S. 10/30)

Sonuç

17. yüzyılın âlim-şâirlerinden biri olarak bilinen Şeyhülislam Yahyâ, Divân Edebiyatı'nın en önemli şâirlerinden biridir. Şiirleri, mânâ bakımından Divân Edebiyatı geleneği içinde farklılık arz etmese de üslubundaki doğallık, sadelik ve akıcılık şairin özgünlüğünü ortaya koyar. Özellikle gazel türünde gösterdiği başarı ile Baki ve Nedim arasında köprü işlevi görür. Bu durum, Gibb'in: "*Yahyâ'nın şiirini klasik devre ile geçiş devresi arasındaki bir bağ olarak görebiliriz.*"⁵¹ düşüncesini doğrular.

Bu çalışmada; Şeyhülislam Yahyâ Divânı'nda anâsır-ı erba'adan "su" unsurunu incelemeye çalıştık. Şeyhülislâm Yahyâ, söz sanatlarını, mana derinliklerini amaçlamadan su ve ilgili unsurlarını; aşk, âşık, gönül, dudak, âb-ı hayat, rahmet, bereket, inci, şiir, şâir, mürit, tespîh, gam, ateş, tufan, bela, ok, asker, ma'rîfet, tabip, dadı, çimenlik vb. tasavvurlarda kullanmıştır.

Su ve ilgili unsurları, tabiatla ilgili durumları anlatmak için kullandığında şiirindeki doğallık ve gerçekçilik, şâirin iyi bir tasvir gücüne sahip olduğunu gösterir. Âşık ve sevgiliyle ilgili durumları anlatmak için kullandığında ise, gerçekçilikten uzaklaşır, yaptığı teşbih, mecaz ve soyutlamalarla şiir türündeki derinlik ve özgünlüğünü ortaya koyar. Şeyhülislâm Yahyâ Divânı'nda su unsurunun yoğun bir biçimde işlenmesi, her ne kadar Divân şiiri geleneğinin bir sonucu olarak düşünülse bile bu unsurun, şâirin sosyal ve düşünsel hayatının önemli bir parçası olduğunu gösterir.

Kaynaklar

- Aclûnî, İsmail Bin Muhammed, İmam Rezzin, *Keşfu'l-Hafâ ve Nüzulü'l-İlbâs, Daru'l-Kitabü'l-İlmiye*, C. II, s. 214, No: 2121, Beyrut 1997.
 Aktaş, Hasan, *Çağdaş Türk Şiirinde Kozmik Âlem*, Yort Savul Yay., Edirne 2008.
 Aktaş, Hasan, *İsmet Özel'in Amentüsü*, Birey Yayınları, İstanbul 2000.
 Arslan, Ahmet, *Aristoteles Metafizik I*, Ege Üni. Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1985.
 Artun, Ekrem, *Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı*, Kitâbevi Yayınları, İstanbul 2010.

⁵¹ E. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, (Terc.: Ali Çavusoğlu), Akçağ Yayınları, s. 198, C. III, Ankara 1999.

- Azar, Birol, *Türabi Divânı İnceleme-Metin*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2005.
- Bilim ve Teknik Dergisi* (Haz.: BDT Araştırma ve Yazı Grubu), TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2005.
- Burckhardt, Titus, *Aklın Aynası Geleneksel Bilim ve Kutsal Sanat Üzerine Denemeler*, İnsan Yayınları, İstanbul 1994.
- Demirel, Şener, "Ateş Redifli İki Matla Beytinin Karşılaştırmalı Tahlil Denemesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Elazığ 2000.
- Devellioglu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993.
- Eren, Abdullah, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı Tahlili*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum 2004.
- Gibb, E. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi*, (Terc.: Ali Çavusoğlu), Akçağ Yayınları, C. III, Ankara 1998.
- Güler, Zülfî, *Divân Şiirinde Âb-ı Hayat*, Özserhat Yayınları, Elazığ 2007.
- Günay, H. Mehmet, "Su", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 1991.
- Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'an Çeviri ve Açıklama*, Beyan Yay., İstanbul 2000.
- İbrahim Hakkı (Erzurumlu), *Marifetnâme*, (Sad.: M. Fuad Başar), Alem Yay., İst., 2006.
- İpekten, Haluk, *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Kanar, Mehmet, *Osmanlıca Sözlük*, Deniz Kitabevi, İstanbul 2000.
- Karlığa, H. Bekir, "Anâsır-ı Erba'a", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991.
- Kavruk, Hasan, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı Tenkitli Metin*, MEB Yay., Ankara 2001.
- Küçük, Sabahattin, "Bâki'nin Şiirlerinde Sosyal Hayatın İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 59, s. 153-166, Nisan 1989.
- Küçük, Sabahattin, *Bâki Divânı*, Tenkitli Basım, Ankara 1994.
- Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008.
- Mevlana Hâlid (Bağdadî), *Divân Tercümesi*, (Terc. Süleyman Kuku), Damra Yayınları, İstanbul 2010.
- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz. Cemal Kurmaz), H Yayınları, İstanbul 2009.
- Pala, İskender, *Su Kasidesi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- Pala, İskender, *Dört Güzeller -Toprak, Su, Hava, Ateş-*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- Pala, İskender, "Su", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991.
- Sarı, İsa, *Gazi Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı-II Ders Notları*, Ankara 2007.
- Sefercioğlu, M. Nejat, *Nev'i Divânı'nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Şentürk, A.A. ve Kartal, A., *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2011.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divânı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2005.
- Üstüner, Kaplan, *Divân Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınları, Ankara 2007.
- Yazım Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- Yıldırım, Ali, "Taşlıcalı Yahyâ ile Şeyhülislâm Yahyâ Divânlarında Zühdi ve Harâbâtî Kelimelerin Kullanımı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 2, Elazığ 2007.
- Yıldırım, Ali, *Eski Türk Edebiyatı Manzum Metin İncelemesi-II Ders Notları*, 2012.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınları, Kasım 2008.